

Грищенко Світлана Владиславівна

ORCID 0000-0002-7981-3578

Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи
та освітніх і педагогічних наук,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: intensiv3000@meta.ua

СУТНІСТЬ ПРОЦЕСІВ ВИХОВАННЯ ТА ПЕРЕВИХОВАННЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Проблема. У статті висвітлено сутність процесів виховання та перевиховання важковиховуваних підлітків у професійній діяльності соціальних педагогів закладів освіти. Визначено, що є багато причин виникнення проблеми важковиховуваних підлітків у сучасний період. Обґрунтовано, що одним із напрямів роботи соціальних педагогів, які працюють у закладах освіти, є виховання та перевиховання важковиховуваних підлітків.

Мета статті – визначити сутність процесів виховання та перевиховання в професійній діяльності соціальних педагогів закладів освіти.

Методологія дослідження базується на сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу виховання та перевиховання важковиховуваних підлітків.

Наукова новизна. Доведено, що процеси виховання та перевиховання в професійній діяльності соціальних педагогів закладів освіти взаємопов'язані.

В основі процесу перевиховання важковиховуваних підлітків у професійній діяльності соціального педагога має лежати принцип діалогічності. Цей принцип дозволяє продукувати спільні цінності у побуті та життєдіяльності освітніх інституцій. Важливе завдання соціальних педагогів – допомогти підліткови впоратися з головним соціальним завданням – навчанням, коли порушується шкільна адаптація (втрата почуття впевненості через невстигання в навчанні, поява почуття страху під час виклику до дошки, підвищена сором'язливість у колі однолітків).

Висновки. 1. У процесі перевиховання соціальним педагогам закладу освіти важливо пам'ятати про усвідомлення вихованнями необхідних норм і правил поведінки. 2. Важливими елементами перевиховання є аналіз позитивних і негативних властивостей характеру важковиховуваного підлітка та нейтралізація або усунення шкідливих впливів. 3. Взаємозв'язок виховання та перевиховання сприяє підвищенню якості виховного процесу. 4. Перевиховання спрямоване на перебудову неправильно сформованих поглядів, суджень, оцінювань важковиховуваних підлітків. 5. Ефективність виховних впливів на важковиховуваних підлітків залежить безпосередньо від їх зусиль. 6. Процеси виховання та перевиховання важковиховуваних підлітків у професійній діяльності соціальних педагогів взаємопов'язані.

Ключові слова: важковиховувані підлітки, виховання, перевиховання, соціальні педагоги, професійна діяльність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодення висуває нові вимоги до професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів. Сучасний стан української системи вищої освіти зобов'язує викладачів шукати нові підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

Економічні та соціальні перетворення в українському суспільстві як зумовили позитивні зрушення в житті країни, так і загострили низку проблем. Одна з проблем – перевиховання важковиховуваних підлітків у закладах освіти. Вітчизняні вчені стверджують, що в сучасний період дедалі більше «важких, поведінкових та агресивних підлітків, які, потрапляючи в кризову ситуацію, ускладнюють життя батькам, вчителям і суспільству» [1, 22].

Т. Кристопчук серед причин виникнення проблеми важковиховуваних підлітків виокремлює такі, як: «наявність надмірної свободи для дітей та молоді у сучасному суспільстві, в результаті чого підлітки дуже рано знаходять свій шлях у доросле життя; зміна моделі сім'ї в сучасному суспільстві» [1, 22]. Підлітки переобтяжені мобільними телефонами, Інтернетом, часто губляться в світі електронного

спілкування. Нині у підлітків немає взірців для наслідування, вони орієнтуються на персонажів Інтернету, часто далеких від будь-якої реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему виховання важких підлітків розкрито у наукових доробках як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Т. Федорченко в своїх наукових розвідках досліджує *активні методи корекційного впливу в роботі з важковиховуваними підлітками*. Проблему особистісно орієнтованого підходу до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою досліджено І. Тараненко. Про причини виникнення проблеми важковиховуваних підлітків у сучасний період ідеться в наукових публікаціях Т. Кристопчук [1; 5].

С. Келлер (S. Keller) вивчав психологічні особливості важковиховуваних підлітків – дітей з емоційними, поведінковими та іншими проблемами [7].

Актуальними науковими позиціями щодо сенсу, можливостей і перспектив соціальної педагогіки, пов'язаними з розробленням системи соціально-педагогічних впливів на важковиховуваних підлітків, є наукові розвідки Л. Лазаренко та ін. [2; 6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вважаємо недостатньо вивченим зміст процесу перевиховання важковиховуваних підлітків у професійній роботі практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти.

Мета статті – визначити сутність процесів виховання та перевиховання в професійній діяльності соціальних педагогів закладів освіти.

Процедура теоретико-методологічного дослідження. *Методологія дослідження* базується на сучасних положеннях педагогічної науки і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу виховання та перевиховання важковиховуваних підлітків.

Дослідження здійснювалось із застосуванням загальнонаукових методів (вивчення, аналіз і узагальнення довідкової інформації, огляд науково-освітніх друкованих та он-лайн джерел), а також систематизації та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Виховний процес – це професійно організований цілісний процес, що характеризується спільною діяльністю, співробітництвом, культурним змістом і методами освоєння культури.

Одним із напрямів роботи соціальних педагогів, що працюють в закладах освіти, є педагогічна психотерапія. Соціальний педагог передусім має бути громадянином, гуманним і чуйним та має допомагати людям своїм серцем, своєю совістю, своєю волею. Власне, методом педагогічної психотерапії має володіти як кожен соціальний педагог, так і кожен вчитель. Важливе завдання соціальних педагогів – допомогти підліткови впоратися з головним соціальним завданням – навчанням, коли порушується шкільна адаптація (втрата почуття впевненості через невстигання в навчанні, поява почуття страху під час виклику до дошки, підвищена сором'язливість у колі однолітків).

У педагогічній психотерапії немає шаблонів і немає догм. Лише особистісна інтуїція і професійна мудрість соціального педагога підкажуть необхідний прийом. Соціальний педагог повинен враховувати переживання підлітком свого хворобливого стану – страху, невпевненості тощо, а також деформацію взаємостосунків підлітка з оточуючим середовищем в сім'ї, у школі, на вулиці. Мова йде про педагогічну деонтологію – дотримування моральних обов'язків та правил поведінки по відношенню до здобувача освіти (важковиховуваного підлітка), якому потрібна допомога [6, 24–26].

У процесі перевиховання соціальним педагогам закладу освіти важливо пам'ятати про усвідомлення вихованцями необхідних норм і правил поведінки як про важливий етап процесу виховання. На цьому етапі знання підлітка мають перетворитися на переконання – глибоке усвідомлення конкретного типу поведінки, що засновані на певних принципах погляди, які слугують дороговказом у житті.

Семюел Келлер (Samuel Keller), досліджуючи проблему важковиховуваних підлітків – дітей з емоційними, поведінковими та іншими проблемами, зазначає, що «термін «важкі підлітки» не є однозначним, точним, а допускає різні можливі трактування та залежить від соціального та наукового контексту. Образи «важких підлітків» пов'язані з характеристиками етнічної приналежності, класу, соціального статусу, статі» [7].

В основі процесу перевиховання важковиховуваних підлітків у професійній діяльності соціального педагога має лежати принцип діалогічності. Цей принцип дозволяє продукувати спільні цінності у побуті та життєдіяльності освітніх інституцій.

У своїх наукових розвідках спираємося на праці вітчизняного науковця І. Тараненко. До категорії важких підлітків І. Тараненко відносить підлітків, які є «фізично і розумово здоровими, хоча при цьому здійснюють свідомий або несвідомий опір цілеспрямованому педагогічному впливу, для них характерним є дефекти розвитку особистості (несформованість морально-вольових якостей, проблеми із прийняттям ціннісних орієнтацій) та порушення прийнятих у суспільстві норм і правил поведінки, що ускладнює становлення їх як особистостей, тобто їхню соціалізацію. Вони гостро потребують особистісно орієнтованого підходу з боку педагогів та уваги батьків і однолітків» [5].

Зауважимо, що в нашому дослідженні процесу перевиховання важковиховуваних підлітків спираємося на формування почуттів як важливий компонент виховного процесу загалом. Лише загострюючи почуття і спираючись на них, соціальні педагоги досягають правильного та швидкого сприйняття встановлених норм і правил. Діяльність у практиці виховання завжди пов'язана з формуванням поглядів, переконань, почуттів. Як зауважують вітчизняні вчені М. Носко, С. Грищенко, Ю. Носко, як виховання, так і перевиховання безпосередньо пов'язані з соціальним, психічним, фізичним здоров'ям підлітків, «повага до духовних цінностей, цінностей своєї сім'ї, свого народу, всього людства», важливість фізичної активності та психічної рівноваги – це є вкрай важливим у сучасний період російської навали на нашу Вітчизну [3, 72].

У своєму дослідженні ми спираємося на напрями виховного процесу, що виокремлено в наукових розвідках Т. Федорченко:

Розвиток необхідних якостей: 1. Рішучість, самостійність, ініціативність, хоробрість. 2. Сила волі, наполегливість у досягненні мети. 3. Працелюбність. 4. Впевненість у собі і своїх силах, об'єктивна їхня оцінка. 5. Уміння терпіти (витримувати втому і пов'язані із нею неприємні почуття). 6. Уміння концентрувати думки і увагу, переключати їх з одного предмета на інший. 7. Уміння і здатність засвоювати нові навички, професійні дії. 8. Уміння пристосовуватися до постійно зростаючих навантажень (фізичних і розумових). 9. Уміння долати психологічні бар'єри (напруження під час спілкування, невпевненість, страх). 10. Активізація відпочинку і відновлення процесів в організмі (самонавіювальний сон і відпочинок). 11. Критичне ставлення до своїх недоліків, чесність і безкомпромісність у використанні своїх обов'язків. (Треба зробити. Зроблю та ін.).

Позбавлення від негативних рис і звичок. 1. Шкідливі звички (пристрасть до нікотину і алкоголю). 2. Невпевненість у собі, нерішучість. 3. Неспокій, тривога, страх. 4. Боягузтво. 5. Лінощі. 6. Самовпевненість, зазнайство, переоцінка своїх можливостей. 7. Нестійкість уваги, настрою. 8. Роздратованість. 9. Нав'язливі стани (думки, відчуття, дії). 10. Порушення сну. 11. Головний біль, головокружіння. Перераховані установки на використання психічної саморегуляції найбільш підходять для осіб, які мають нікотинову чи алкогольну (або ту й іншу) залежність. Разом з тим, ці установки будуть корисні й учням із заниженою чи завищеною самооцінкою, невпевненим у собі, сором'язливим та ін. Необхідними є й деякі вправи з самовдосконалення [6, 28–29].

Одним із шляхів перевиховання важковиховуваних підлітків, на думку І. Тараненко, є залучення їх до систематичних занять фізичною культурою. «Специфіка цих занять дає можливість розвивати особистісні морально-вольові якості у найширшому діапазоні, що є важливим для самореалізації і самоствердження підлітка як особистості». Виховання дисциплінованості, організованості, самовладання в процесі занять фізичними вправами передбачає систематичне привчання до дотримання встановлених норм, а правила, які існують у різних видах спорту, сприяють розвитку ввічливості, тактовності, відповідального ставлення як до себе, так і до оточуючих [5, 93].

Сучасні тенденції соціальної педагогіки пов'язані з розробленням системи соціально-педагогічних впливів на важковиховуваних підлітків, гуманізацією цього процесу, спеціальною підготовкою педагогічних кадрів для закладів освіти, залученням громадських організацій, у тому числі благодійних, правозахисних, релігійних та інших, для виконання важливого завдання соціального виховання – перевиховання важковиховуваних підлітків. Лише «взаємодія соціальної педагогіки як науки з практичною діяльністю соціальних педагогів закладів освіти здатна відповісти на багато запитань, пов'язаних з оздоровленням соціальної атмосфери в державі, забезпеченням громадської та особистої безпеки» [2, 122].

У педагогічній літературі визначено поняття перевиховання, тобто «системи виховного впливу соціальних педагогів, спрямованого на зміну неправильно сформованої особистості вихованця, виправлення його якостей, звичок і рис, які суперечать нормам і вимогам суспільства». Перевиховання є органічною складовою загальної системи виховання, що суттєво впливає на поведінку та свідомість підлітків. Вітчизняні науковці стверджують, що зв'язок між вихованням і перевихованням сформовано на прямій і зворотній залежності: «виховання містить елементи перевиховання, а перевиховання спирається на досягнуті у вихованні результати». Взаємозв'язок виховання та перевиховання можна сформулювати так: підвищення якості виховного процесу – головна умова й вирішальний чинник перевиховання.

Елементи перевиховання: аналіз позитивних і негативних властивостей характеру, дослідження його потреб, відхилень у поведінці; вивчення педагогічної атмосфери, середовища оточення з подальшою нейтралізацією або усуненням шкідливих впливів і посиленням позитивних впливів довкілля; перебудова негативного стереотипу; зосередження сил і здібностей на корисних вчинках, перетворення навколишнього середовища [2, 127].

Зміна звичної поведінки шляхом залучення особистості до нових видів діяльності сприяє активізації розвитку позитивних якостей, а для нашого дослідження це процес активного перевиховання [4, 177–191]. Резюмуючи вище викладене, можна дійти висновку, що процеси виховання та перевиховання взаємопов'язані. Перевиховання спрямоване на перебудову неправильно сформованих

поглядів, суджень, оцінювань людини, перетворення негативних способів поведінки, які ускладнюють процес формування особистості важковиховуваних підлітків.

Висновки. 1. У процесі перевиховання соціальним педагогам закладу освіти важливо пам'ятати про усвідомлення вихованцями необхідних норм і правил поведінки. 2. Важливими елементами перевиховання є аналіз позитивних і негативних властивостей характеру важковиховуваного підлітка та нейтралізація або усунення шкідливих впливів. 3. Взаємозв'язок виховання та перевиховання це підвищення якості виховного процесу. 4. Перевиховання спрямоване на перебудову неправильно сформованих поглядів, суджень, оцінювань важковиховуваних підлітків. 5. Ефективність виховних впливів на важковиховуваних підлітків залежить безпосередньо від їх зусиль. 6. Процеси виховання та перевиховання важковиховуваних підлітків у професійній діяльності соціальних педагогів взаємопов'язані.

Подальшими перспективами наукових розвідок вважаємо дослідження умов, що можуть гарантувати самовдосконалення та корекцію важковиховуваності підлітків.

References

1. Кристопчук Т. Є. Виховання «важких підлітків»: особливості надання індивідуальної педагогічної допомоги. *Гуманітарний форум*. Т. 1. № 1. 2023. С. 22–27.
Krystopchuk, T. Ye. (2023) Vykhovannia «vazhkykh pidlitiv»: osoblyvosti nadannia indyvidualnoi pedahohichnoi dopomohy [Raising «Difficult Teenagers»: Peculiarities of Providing Individual Pedagogical Assistance]. *Humanitarnyi forum – Humanitarian forum*. Vol. 1, 1, 22–27 [in Ukrainian].
2. Лазаренко Л. А. Прогнозовані результати виховної роботи, спрямованої на виправлення та ресоціалізацію засуджених. *Ўридична психологія. Юридична психологія*. 2017. №1 (20). С. 122–130.
Lazarenko, L. A. (2017) Prohnozovani rezultaty vykhovnoi roboty, spriamovanoi na vypravlennia ta resotsializatsiiu zasudzhenykh [Predicted Results of Educational Work Aimed at Correction and Resocialization of Convicts]. *Ўридична психологія. Yurydychna psykholohiia – Legal Psychology*, 122–130 [in Ukrainian].
3. Носко М. О., Грищенко С. В., Носко Ю. М. Формування здорового способу життя: навчальний посібник. Київ: «МП Леся», 2013. 160 с.
Nosko, M. O., Ghryshhenko, S. V., Nosko, Ju. M. (2013). Formuvannja zdorovogho sposobu zhyttja: navchalnyj posibnyk [Formation of a Healthy Lifestyle: Tutorial]. Kyiv, Ukraue: «MP Lesja» [in Ukrainian].
4. Сломчинский А. Г. Пенитенциарная педагогика: контуры понятийного генезиса. Педагогический журнал. 2006. №9. С. 177–191.
Slomchynskiy, A. H. (2006). Penyentsyarnaia pedahohyka: konturi poniatyinoho henezysa [Penitentiary Pedagogy: Contours of the Conceptual Genesis], *Pedahohycheskyi zhurnal – Pedagogical magazine*. №9, 177–191 [in Ukrainian].
5. Тараненко І. В. Особистісно орієнтований підхід до виховання важких підлітків у процесі занять фізичною культурою: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.07. Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2017. 244 с.
Taranenko, I. V. (2017). Osobystisno oriientovanyi pidkhid do vykhovannia vazhkykh pidlitiv u protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu [Personality-oriented Approach to the Education of Difficult Adolescents in the Process of Physical Education]. *Doctor's thesis*. Uman, Ukraine: Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University [in Ukrainian].
6. Федорченко Т.Є. Активні методи корекційного впливу в роботі з важковиховуваними підлітками. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Збірник наукових праць. Випуск 13. Книга II. 2015. С. 23–33.
Fedorchenko, T.Ye. (2015). Aktyvni metody korektsiinoho vplyvu v roboti z vazhkovykhovuvanyu pidlitkami [Active Methods of Corrective Influence in Work with Teenagers who are Difficult to Educate]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zbirnyk naukovykh prats – Theoretical and Methodological Problems of Raising Children and School Youth: Collection of Scientific Works*. Issue 13, II, 23–33 [in Ukrainian].
7. Keller, S. Schwierige Jugendliche. Retrieved from: <https://igfh.de/publikationen/kritisches-glossar/schwierige-jugendliche> (date of reference: 10.06.2023) [in German].

Hryshchenko Svitlana

ORCID 0000-0002-7981-3578

Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor,
Professor of the Department of Social Work and
Educational and Pedagogical Sciences,
T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: intensiv3000@meta.ua

**THE ESSENCE OF EDUCATION AND RE-EDUCATION PROCESSES
IN THE PROFESSIONAL ACTIVITIES
OF SOCIAL TEACHERS IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Problem. *The article highlights the essence of the process of education and re-education of difficult-to-educate teenagers in the professional activity of social pedagogues of educational institutions. It was determined that there are many reasons for the problem of teenagers with difficult upbringing in the modern period. It is substantiated that one of the areas of work of social pedagogues working in educational institutions is education and re-education of difficult-to-educate teenagers.*

The purpose of the article is to determine the essence of the processes of education and re-education in the professional activity of social pedagogues of educational institutions.

The research **methodology** is based on modern provisions of pedagogical science and reflects the interrelationship of methodological approaches to the study of the process of education and re-education of difficult-to-educate teenagers.

Scientific novelty: it has been proven that the processes of education and re-education in the professional activity of social pedagogues of educational institutions are interconnected.

The process of re-educating difficult-to-educate teenagers in the professional activity of a social pedagogue should be based on the principle of dialogue. This principle makes it possible to produce common values in everyday life and life activities of educational institutions. An important task of social pedagogues is to help a teenager cope with the main social task – learning, when school adaptation is disturbed (loss of confidence due to lack of time in studies, the appearance of a feeling of fear when called to the board, increased shyness among peers).

Conclusions. 1. In the process of re-education by the social pedagogue of the educational institution, it is important to remember that the students are aware of the necessary norms and rules of behavior. 2. Important elements of re-education are the analysis of positive and negative character traits of a difficult-to-educate teenager and the neutralization or elimination of harmful influences. 3. The relationship between education and re-education is an increase in the quality of the educational process. 4. Re-education is aimed at the reconstruction of improperly formed views, judgments, evaluations of teenagers who are difficult to educate. 5. The effectiveness of educational influences on teenagers who are difficult to educate depends directly on their efforts. 6. The processes of education and re-education of difficult-to-educate teenagers in the professional activity of social pedagogues are interconnected.

Key words: *difficult-to-be-educated teenagers, education, re-education, social pedagogues, professional activity.*

Стаття надійшла до редакції 26.08.2023 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Носко М. О.**